

Lucyna Ciastoń

Gunung Agung czyli balijski „axis mundi”

Nurt SVD 44/wyd. spec., 19-26

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Gunung Agung czyli balijski *axis mundi*

Lucyna Ciastoń

Absolwentka Antropologii Kulturowej Collegium Civitas. Obecnie studia magisterskie z zakresu Stosunków Etnicznych i Migracji Międzynarodowych na Uniwersytecie Jagiellońskim. Dwukrotna stypendystka programu *Darmasiswa*, dzięki któremu miała możliwość poznania kultury Indonezji na wyspie Bali. Zainteresowania badawcze: procesy związane z polityką przesiedleńczą w Indonezji; udokumentowanie *oral history* świadków erupcji wulkanu Gunung Agung z 1963 roku.

Bali jest tylko jedną z 17 tysięcy wysp Indonezji. Zamieszkuje ją około 3,5 miliona mieszkańców, a większość religijną, czyli 93%, stanowią tam Hindusi (dokładniej wyznawcy tzw. Hindu Dharma). Niniejszym artykułem zamierzam przybliżyć tematykę, którą interesuję się od trzech lat. Postaram się nakreślić sakralny charakter wulkanu Gunung Agung i wierzenia czczących go Balijszyków oraz wyjaśnię, dlaczego Gunung Agung jest miejscem wyjątkowym i wartym uwagi. Pragnę jednak zaznaczyć, że jest to wstęp, albo raczej szkic większej pracy, który pozwoli mi jedynie na wprowadzenie podstawowych zagadnień, bowiem z obecnej perspektywy tematyka przeze mnie podjęta jawi mi się ciągle jako niewyczerpana. I zapewne długo taką pozostanie.

Na Bali znajduje się 6 szczytów wulkanicznych przekraczających 2 tysiące metrów. Największym z nich jest wulkan Gunung Agung mierzący 3.142 metry. Znajduje się on w południowo-wschodniej części wyspy, w prowincji Karangasem. *Agung* to po indonezyjsku „wspaniały”, „cudowny”, „wielki”, „chwalebny”. *Gunung* to wulkan. Zatem Gunung Agung znaczy „Wspaniały, Wielki Wulkan”.

Pierwszym czynnikiem wskazującym na szczególność tego miejsca jest samo pochodzenie wulkanu. Według legendy Siwa podzielił kiedyś świętą hinduską górę Meru na dwie części. Legenda mówi,

że umieścił je na Bali jako wulkany. Pierwszy powstały z tego szczytu to wulkan Agung, który ma reprezentować pierwiastek męski, drugim był Batur, symbolizujący pierwiastek żeński.

Góra Meru to święta góra, zajmująca szczególne miejsce w hinduskiej i buddyjskiej kosmologii. Uważana jest za centrum wszystkich fizycznych i metafizycznych światów. Jest to również siedziba Brahmy oraz innych półbogów. Zatem Balińczycy wierzą, że Gunung Agung jest szczytem mitycznej góry Meru, odłączonego i sprowadzonego z Indii przez Siwę. Inna legenda głosi, że wraz z fragmentem góry Meru na Bali został sprowadzony pierwszy wyznawca Hinduizmu.

Pierwszym czynnikiem charakterystycznym dla idei *axis mundi* jest wiara w mityczne pochodzenie Gunung Agung, które dało początek religii hinduskiej na Bali. Wulkan jest miejscem zerowym, gdzie wszystko się zaczyna. Jednak nie jest tak, że legenda o cudownym pochodzeniu Gunung Agung powstała w symbolicznej próżni.

Kwestię tę wyjaśnia instytucja Bali Aga. Jest to rodzaj wspólnot rdzennych Balińczyków, zgrupowanych we wsiach, charakteryzujących się własną, niezależną strukturą społeczną. W religii mieszkańców Bali Aga ważniejsze od kultu przodków jest pochodzenie danej wsi oraz obowiązująca w niej hierarchia. Większość Bali Aga znajduje się w środkowo-wschodniej części Bali, często w okolicach wulkanów. Lokalny, animistyczny kult gór i wulkanów może być wyjaśnieniem występowania Bali Aga na terenach bogatych w wulkany. Obecny na Bali kult Gunung Agung jest więc pozostałością animistycznej tradycji Bali Aga.

Zatem można powiedzieć, że na kult Gunung Agung, największego wulkanu na Bali, została nałożona nowa siatka znaczeniowa sprowadzona wraz z religią hinduską – a kult, mimo zmiany religii, pozostał. Animistyczna tradycja balijska miała wpływ na mieszkańców wyspy do tego stopnia, że doszło do wytworzenia specyficznej, balijskiej odmiany hinduizmu. Przez jego specyfikę rozumieć włączenie do panteonu głównych bóstw wielu kultów lokalnych. Kwestia nowych nazw nałożonych na starą siatkę znaczeniową dotyczy także przestrzeni, która – jak wiadomo – również jest symboliczna. W ten oto sposób w miejscu, gdzie niegdyś praktykowali kult animistyczni Balińczycy, w jednej z Bali Aga powstała najważniejsza ze świątyń balijskich – Pura Besakih¹. Jest to najświętsze miejsce na Bali, uznawane za matkę wszystkich świątyń. Ów kompleks sakralny składa się z 22

¹ Informacje na ten temat autorka pozyskała od opiekującego się świątynią Pura Besakih mnicha (*pemangku*), z którym przeprowadziła wywiad w marcu 2008 r.

mniejszych świątyni, które pozostają w ciągłej łączności z wulkanem Gunung Agung. Główna świątynia Pura Penataran Agung jest dedykowana Siwie. Następną świątynią to Pura Batu Madeg (jej nazwa w wolnym tłumaczeniu oznacza świątynię eksplodującego kamienia). Znajduje się ona w zachodniej części kompleksu i jest dedykowana Brahmi. Następną ważną świątynią poświęconą jest Wisznu i nosi nazwę Pura Dangin Kreteg. Wszystkie trzy stanowią odzwierciedlenie trójcy hinduistycznej trimurti.

Co roku w Pura Besakih² odbywa się około 70 cyklicznych ceremonii. Najważniejszym ze świąt jest Eka Dasa. Rudra – ceremonia, która ma miejsce raz na wiek (100 lat Saka to według kalendarza gregoriańskiego 78 lat). Głównym celem ceremonii jest udobruchanie Rudry, jednego ze starożytnych bóstw indyjskich, który kojarzony jest z chorobami, plagami, gwałtownymi wiatrami i kataklizmami naturalnymi. To on odpowiada za śmierć i czas. Kulminacyjnym momentem ceremonii jest wielka uroczystość, *pesta*, podczas której dochodzi do składania ofiar z krwi wszystkich zwierząt zamieszkujących Bali. Trud związany z przygotowaniem do tej ceremonii jest duży. Do złożenia ofiary ze zwierząt potrzeba około 60 żywych gatunków zwierząt, łącznie z owadami. Ostatnia Eka Dasa Rudra miała miejsce 28 marca 1979 roku, a uroczysta *pesta* trwała przez kolejne 42 dni.

Kolejnym ważnym miejscem związanym z Gunung Agung jest świątynia Pura Pesar Agung, która, podobnie jak Pura Besakih, znajduje się na zboczu wulkanu. Pura Pesar Agung jest poświęcona wulkanowi Agung i jest jedną z większych balijskich świątyni. Oddaje się w niej cześć specjalnemu bogowi Batara Rambut Sedana, który odpowiada za pomyślność. Każda balijska rodzina powinna mieć na swojej posesji odpowiednik tej świątyni, jej mniejszą kopię. W niej modli się do wulkanu Gunung Agung i kieruje swoje prośby o pomyślność i dobrobyt do boga Rambut Sedana. Ten rodzaj kopii świątyni Pura Pesar Agung, symbolu Gunung Agung, nosi nazwę Sanggah Agung.

Analogii do gór i manifestacji ich świętości można znaleźć na Bali bardzo dużo. Są to m.in. dachy budowli oraz stożkowaty kształt darów składanych w świątyniach. Te manifestacje doskonale obrazują, jak wielką czią obdarza się góry i wulkany.

Wulkan i morze otaczające Bali stanowią podstawę określania kierunków, a w ich centrum sytuuje się wulkan Gunung Agung. To właśnie on stanowi oś świata na Bali. Najważniejsze w tej regule są

² I.D.G. Windu Sancaya (red.), *Gunung Agung. Pura Agung Besakih dan kita*, Denpasar 1993.

kierunki *kaja* i *keloid*³.

Każdy, kto spojrzy w stronę *kaja*, będzie patrzył w kierunku wulkanu (rys. 1). *Kaja* w tym kontekście znaczy tyle co góra i jest kierunkiem świętym. Można powiedzieć, że Gunung Agung objawia się w codziennym życiu zwykłego mieszkańca Bali na każdym kroku, bowiem jest on najważniejszym punktem odniesienia w określaniu kierunków świata. Balijszczyki śpią z głową wyłącznie skierowaną w stronę *kaja*, czyli w kierunku położenia Gunung Agung (rys. 1). *Kelod*, który jest kierunkiem opozycyjnym do *kaja*, zawsze będzie prowadził w stronę morza, symbolizującego wszystko to, co nieczyste i niebezpieczne (rys. 2). Balijski hinduizm mówi o 11 kierunkach: 8 zwykłych, centrum, górze i dole. Należy też wskazać, że balijski system posługiwania się kierunkami jest na tyle istotny w życiu mieszkańców wyspy, iż wszelkie budynki, położenie konkretnych pomieszczeń, ich projektowanie i konstruowanie – muszą uwzględniać opisane wyżej kierunki. Zgodnie z tymi zasadami pomieszczenia sypialne buduje się bliżej *kaja*, co ułatwia spanie z głową skierowaną do *kaja*, zaś nogami w kierunku *kelod*. Natomiast wszystkie wnętrza, w których przebywają zwierzęta, oraz pomieszczenia takie jak toaleta czy śmietnik, uchodzące za nieczyste, są najbardziej wysunięte w kierunku *kelod*.

Warto wspomnieć o jeszcze jednym ważnym wydarzeniu związanym z Gunung Agung⁴. Miało ono miejsce w 1963 roku podczas obchodów opisanej powyżej ceremonii Eka Dasa Rudry, kiedy to wulkan ujawnił swoje najniebezpieczniejsze oblicze. Miało to być historyczne wydarzenie, bowiem na uroczystości zaproszony został sam prezydent Sukarno (którego obarcza się winą za ściągnięcie na Bali gniewu bożego, bo właśnie za jego sprawą data uroczystości została przyspieszona). Swoją obecność zapowiedzieli również przedstawiciele agencji turystycznych z całego świata. Proces erupcji wulkanu zaczął się ujawniać 18 lutego 1963 roku, gdy Gunung Agung wypuszczał już dym i pył, a wszystko to działo się w przeddzień najważniejszej, mającej miejsce raz na wiek uroczystości Eka Dasa Rudry. Aktywność wulkanu początkowo uznano za dobry znak wybrania odpowiedniej daty ceremonii (bowiem to mnich ustala datę ceremonii). Sądono tym samym, że Gunung Agung wyraża swoją aprobatę. 8 marca ceremonia uroczystości rozpoczęła się. W tym czasie Gunung Agung był w pełni

³ F.B. Eiseman, *Bali Sekala & Niskala. Essays on Religion, Ritual and Art*, Singapur 1990, s. 2-10.

⁴ Dokładny opis tego wydarzenia relacjonuje F.B. Eiseman, który był świadkiem erupcji wulkanu Gunung Agung w 1963 r. Por. F.B. Eiseman, *Bali Sekala...*, dz. cyt., s. 233-248.

erupcji, wyrzucał w niebo gorące błoto i kamienie, a pył padał z nieba już na całą wyspie. Przedstawiciele agencji turystycznej pojawili się, ale opuścili ceremonię, gdy tylko zdali sobie sprawę z powagi sytuacji i grożącego im niebezpieczeństwa. Prezydent Sukarno ani nie odwołał swojego przybycia, ani również nie pokazał się na ceremonii (i z tego powodu kontynuowano ją). Kilka dni później Gunung Agung eksplodował, przynosząc trzęsienia ziemi, lawę i zniszczenie. Kulminacyjna eksplozja najświętszego i największego wulkanu Bali miała miejsce 17 marca 1963 roku. Przez cztery dni wulkan wyrzucał błoto i kamienie, a po jego zboczach płynęły potężne, śmiertelne strumienie lawy. Drogi we wschodniej Bali były nieprzejezdne, co przez wiele tygodni utrudniało dostęp do pomocy z zewnątrz. Dym oraz popiół przysłoniły słońce. Wybuch pokrył pyłem wiele okolicznych wsi. Wiele domów lekkiej, bambusowej konstrukcji uległo zniszczeniu pod ciężarem pyłu, który miejscami osiągał grubość 2 metrów. Rzeki lawy popłynęły we wschodnim kierunku Bali, zabierając życie co najmniej 2 tysiącom ludzi, a 100 tysięcy pozbawiając dachu nad głową. Sytuacja polityczna tego czasu również była napięta. Rząd nie przekazywał informacji o skali tragedii, utrudniając tym samym dostęp do pomocy międzynarodowej. Balińczycy często opowiadają historię mieszkańców okolicznych wsi, biorących udział w uroczystościach Eka Dasa Rudry, którzy zamiast uciekać przed zbliżającą się lawą, postanowili wyjść jej naprzeciw. W ceremonialnych strojach i z orkiestrą gamelanową weszli w gorącą lawę, uznając ją za wcielenie samego boga Siwy. Pamięć o tym wydarzeniu jest ciągle świeża. Skutki tragedii odczuwalne były przez wiele kolejnych lat, kiedy to dotkniętą głodem i nieurodzajem Bali poddano prowadzonej wówczas polityce przesiedleńczej. Warto również zaznaczyć, że gorąca lawa, która popłynęła z Gunung Agung, oszczędziła matkę wszystkich świątyń, czyli Pura Besakih. Lawa tuż przed świątynią rozdzieliła się, okalając ją z obu stron. Cudowne ocalenie świątyni do dziś uznawane jest za potwierdzenie nadzwyczajności Pury Besakih.

Wybuch wulkanu podczas Eka Dasa Rudry został zinterpretowany jako gniew boży, spowodowany złym ustaleniem daty tej ceremonii. Uważano, że została ona podporządkowana sytuacji politycznej (tak, by zaprosić ówczesnego prezydenta). Lata 60. XX wieku były okresem dużego napięcia, którego kulminacją był rok 1965, kiedy to doszło do nieudanego komunistycznego zamachu stanu. W 1979 roku ceremonia została powtórzona, lecz tym razem w lepszych okolicznościach, z uczestnictwem prezydenta Suharto.

Na wyjątkowość Gunung Agung składa się wiele czynników. Jest to miejsce z jednej strony niestabilne, niebezpieczne, nieprzewidywalne. Z drugiej strony, jest najbardziej stabilnym i porządkującym przestrzeń punktem na mapie Bali. Jako wulkan może siać zniszczenie, ale równocześnie pył wulkaniczny za sprawą cennych składników mineralnych wpływa na znaczne użyznienie gleby. Jedno, mimo tych sprzeczności, jest pewne: to miejsce święte i niezwykle ważne dla kultury Bali.

Zatem cechy charakterystyczne dla wulkanu Gunung Agung, łączące go z ideą *axis mundi*, to m.in. elementy teorii o antropogenezie – czyli wiara, że pierwszy wyznawca Hinduizmu przybył po raz pierwszy na Bali na szczycie góry Meru, z którego to szczytu powstał Gunung Agung. Drugim ważnym elementem dla idei *axis mundi* jest podział na *sacrum* i *profanum*, w którym wulkan stanowi najświętsze miejsce na Bali, zaś morze – jego przeciwieństwo. Kolejnym czynnikiem jest antropomorfizacja przestrzeni i przyrody, polegająca na uznawaniu świątyni Pura Besakih za matkę wszystkich innych świątyń, Gunung Agung za nośnik pierwiastka męskiego, a Gunung Batur – żeńskiego. I wreszcie Gunung Agung to oś świata, centrum dla świętego kierunku *kaja*.

Streszczenie

Gunung Agung czyli balijski axis mundi to krótki artykuł o wulkanie, który odgrywa bardzo ważną rolę w życiu Balijszyków. To właśnie z tym wulkanem Balijszczyki łączą pojawienie się hinduizmu na ich wyspie. Gunung Agung stanowi najważniejszy element przestrzeni symbolicznej Bali. Dzięki niemu mieszkańcy wyspy określają swoje święte kierunki świata, które porządkują i organizują przestrzeń *sacrum* i *profanum*. Publikacja przedstawia przegląd najważniejszych wydarzeń związanych z wulkanem (ceremonia Eka Dasa Rudra, erupcja z 1963 roku). Jednocześnie z artykułu można dowiedzieć się o najważniejszych miejscach kultu, które bezpośrednio łączą się z wulkanem – o świątyniach Pura Besakih i Pura Pesar Agung. Publikacja powstała na podstawie wywiadów i przeglądu literatury indonezyjskiej. Wyjaśnia, dlaczego Gunung Agung obdarzany jest tak wielką czcią. Historia wulkanu połączona z ideą *axis mundi* daje możliwość wglądu w ten bardzo ważny element kultu, który niewątpliwie jest pozostałością po animistycznej przeszłości Bali.

Abstract

Gunung Agung means Balinese axis mundi is a short article on a volcano which plays a very important role in Balinese people's lives. It is the volcano with which they connect the appearance of Hinduism on their island. Gunung Agung constitutes the most crucial element of Bali's symbolic space. Thanks to it the island's citizens specify their holy world's courses that arrange and organise their *sacrum* and *profanum* space. The article presents a review of the most important events connected with the volcano (the Eka Dasa Rudra ceremony, the eruption of 1963). Simultaneously, it is possible to learn from the article about the most significant cult places which are directly connected with the volcano, e.g. the Pura Besakih and Pura Pesar Agung temples. The article was written on the basis of interviews and the Indonesian literature review. It explains why so much worship is devoted to Gunung. The volcano's history, conjoined with the *axis mundi* idea, gives the possibility to search inside the very imperative cult's element which undoubtedly is a remainder of Bali's animistic past.

Dokumentacja

1. Gunung Agung, Axis kaja (rys. W. Węgrzyński).

2. Gunung Agung, Axis (rys. W. Węgrzyński).